

Szymon Kucharski
Instytut Historii PAN
Warszawa

Major Tadeusz Antoni Jastrzębiec-Bobrowski (1876-1936)

Zarys biografii żołnierza i jednego z organizatorów życia
fotograficznego w międzywojennej Polsce.

Major Tadeusz Antoni Jastrzębiec-Bobrowski (1876-1936)

Outline the biography of a soldier and one of the organizers
of photographic life in interwar Poland.

Streszczenie

Tadeusz Bobrowski urodził się w rodzinie ziemiańskiej w Galicji. Po porzuceniu szkoły w 1889 r. rozpoczął naukę zawodu w drukarni w Kołomyi. Tam też zetknął się z ruchem socjalistycznym i wstąpił w szeregi PPS. Pracował w drukarniach i redakcjach czasopism w kilku miastach, po czym w 1896 r. wyjechał do Londynu, gdzie kontynuował naukę i pracował w PPS, poznając czołowych działaczy partyjnych. Po powrocie do Galicji w 1901 r. pracował m. in. jako dyrektor drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, a po konflikcie z władzami PPS i wystąpieniu z partii przeniósł się do Lwowa, gdzie objął posadę dyrektora wydawnictwa i drukarni „*Kuriera Lwowskiego*”. Równolegle, działał społecznie w wielu stowarzyszeniach, a jako członek „*Strzelca*” w 1914 r. stawiał się niezwłocznie na mobilizację i wcielony został do Legionów Polskich. w latach 1914-1915 wziął udział w licznych walkach podczas kampanii w Karpatach, za co otrzymał szereg odznaczeń za waleczność. Następnie został przeniesiony

do służby poborowej. Po rozwiązaniu polskich formacji w 1918 r. skierowany został na front włoski. Po zakończeniu wojny zgłosił się natychmiast do odtwarzanego Wojska Polskiego i otrzymał stanowisko komendanta Wojskowego Zakładu Karnego w Warszawie. Od 1920 r. był oficerem Komendy Miasta w Warszawie, zaś od 1923 r. aż do samobójczej śmierci kierował Główną Drukarnią Wojskową w Warszawie, rozwijając tę skromną z początku instytucję do rozmiaru zyskowego i samowystarczalnego przedsiębiorstwa, za co otrzymywał liczne pochwały i odznaczenia. Nadal też działał społecznie, m. in. w oficerskiej spółdzielni mieszkaniowej oraz na polu propagandy fotografii.

Słowa kluczowe: biografie, oficerowie, PPS, Legiony Polskie, Wojsko Polskie, więziennictwo wojskowe, drukarstwo, fotografia

Major Tadeusz Bobrowski znany jest historykom sztuki głównie jako prezes jednej z najdynamiczniejszych i największych organizacji fotograficznych w Polsce okresu międzywojennego, czyli Polskiego Towarzystwa Fotograficznego w Warszawie, którego był członkiem Zarządu, a także prezesem (1928-1930 i 1935-1936). Był także popularyzatorem fotografii (np. autorem nielicznych artykułów w prasie fotograficznej), natomiast – jak wskazują dostępne informacje¹ – nie brał udziału w krajowych (i prawdopodobnie zagranicznych) wystawach, a jego prac nie ma nawet w tak istotnej publikacji, jak „Almanach Fotografiki Polskiej” (1934). Mimo to, uznając wspomniane zasługi organizacyjne, o których w superlatywach pisano w nekrologach, za niezbędną dla historii polskiej fotografii należy uznać potrzebę opracowania jego biografii. Nawet, jeśli będzie to miało charakter częściowy, wynikających z dostępnych źródeł. Możliwość taką stwarzają przechowywane w Centralnym Archiwum Wojskowym dokumenty personalne i odznaczeniowe², które pozwalają

1 J. Piwowarski, *Fotografia artystyczna i jej wystawiennictwo w Polsce okresu międzywojennego*, Częstochowa 2002

2 Centralne Archiwum Wojskowe, Warszawa (dalej: CAW) – kolekcja akt personalnych: I.481.B.9003, kolekcja akt odznaczeniowych, akta Odznaki Pamiątkowej Więźniów Ideowych: OPWI 2/39, akta Biura Kapituły Orderu Wojennego *Virtuti Militari*: I.302.17.14, k. 393-396. Istotnym uzupełnieniem zbiorów archiwalnych są trzy biografie, zamieszczone w: *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, Warszawa-Łódź 1972, s. 75 (Diamand J.), *Słownik Biograficzny Działaczy Polskiego Ruchu Robotniczego*, tom I, wyd. II, Warszawa

na całkiem dokładne nakreślenie jego sylwetki jako aktywnego działacza społecznego oraz zasłużonego oficera Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej. W szczególności zaś – faktycznego organizatora i długoletniego kierownika jedynej w swoim rodzaju instytucji, jaką była Główna Drukarnia Wojskowa.

Tadeusz Antoni Jastrzębiec-Bobrowski³ (pseudonim z okresu działalności w PPS – Tabo) urodził się 4 czerwca 1876 r. we wsi Koropiec (pow. Buczacz, Galicja, w II RP – woj. tarnopolskie). Był synem Władysława – oficjalisty dworskiego (w Koropcju do dziś istnieje pałac Mysłowskich, później nabyty przez Badenich) i Karoliny z domu Pawłowskiej. Posiadał bardzo liczne rodzeństwo; także przyrodnie. Ukończył trzy klasy gimnazjum w Czerniowcach⁴, po czym w maju 1889 r. przerwał naukę i rozpoczął praktykę czeladniczą w drukarni Antoniego Juliana Hollendera w Kołomyi. Po jej ukończeniu w czerwcu 1892 r. podjął pracę w administracji „*Gazety Kołomyjskiej*”, gdzie zetknął się po raz pierwszy z ruchem socjalistycznym, a rok później wstąpił w szeregi PPS. w późniejszym okresie pracował w „*Dzienniku Stanisławowskim*” i w bliżej nieznanym miejscu w Przemyślu. Równolegle, doksztalał się jako drukarz i zecer⁵. z domu wyniósł znajomość języka polskiego, jako poddany austro-węgierski musiał nauczyć się języka niemieckiego, zaś dorastając na południowym Podolu, opanował również (choć tylko w mowie) język ukraiński. Wkrótce jednak poznał czwarty język – angielski. Dziś niezwykle popularny, podczas gdy w okresie międzywojennym oficerów, posługujących się tym

1985, s. 255-256 (Myśliński J.), Cygan W. K., *Oficerowie Legionów Polskich, 1914-1917 – słownik biograficzny*, Warszawa 2005-2007, tom I, s. 89-90. Z uwagi na charakter tych wydawnictw, każdy z biogramów zredagowany jest jednakże z wyraźnym naciskiem na konkretny zakres działalności Bobrowskiego. Ponadto, zwłaszcza dwie pierwsze pozycje zawierają obszerną, dalszą bibliografię.

3 Zaznaczyć należy, że w dokumentach wojskowych nie występuje w ogóle drugie imię – Antoni – ani przydomek rodowy – Jastrzębiec. Aby odróżnić go od Tadeusza Bobrowskiego (1873-1930) – inżyniera, późniejszego generała brygady, w dokumentach występował niekiedy jako Tadeusz Bobrowski II.

4 *Słownik Pracowników...*; w dokumentach wojskowych konsekwentnie podaje informację o ukończeniu sześciu klas gimnazjalnych, co zdaje się praktycznie niemożliwe, zważywszy na jego ówczesny wiek – 13 lat.

5 Szylit H., *Promotor polskiej myśli fotograficznej – ś. p. mjr Tadeusz Bobrowski*, „Fotograf Polski”, 1937, nr 1, s. 5.

językiem, nie było w Wojsku Polskim zbyt wielu⁶.

W 1896 r. Bobrowski wyjechał bowiem do Londynu, gdzie pracował w redakcji „Przedświtu” – organu prasowego Związku Zagranicznego Socjalistów Polskich. z braku źródeł trudno określić powody opuszczenia Galicji oraz skalę kontaktów Bobrowskiego z londyńską Polonią. Podejrzewać można jednak, że wyjazd ukształtował i ugruntował socjalistyczny światopogląd przyszłego legionisty-ochotnika⁷. z drugiej strony, wiadomo zaś, że w tym właśnie okresie w stolicy Imperium Brytyjskiego przebywali czołowi działacze tej partii – m.in. Ignacy Mościcki, Józef Piłsudski czy Stanisław Wojciechowski. w Londynie Bobrowski przestudiował również po dwa semestry w Szkole Ekonomicznej i Politycznej oraz w Instytucie Graficznym⁸. Prawdopodobnie w drodze do lub z Anglii zatrzymywał się na tyle długo w Czechach (podówczas części monarchii austro-węgierskiej), Niemczech i Francji, że później mógł się przyznawać do znajomości tych krajów⁹. Ponadto, we wrześniu 1900 r. uczestniczył w V Międzynarodowym Kongresie Socjalistycznym II Międzynarodówki w Paryżu.

Po powrocie do Galicji w 1901 r. Bobrowski przebywał krótko w Przemysłu, po czym objął stanowisko kierownika technicznego Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wyjeżdżał jednak na ziemie pobliskiego zaboru niemieckiego i przez pół roku prowadził tam agitację polityczną.¹⁰ Od 1903 r. był prezesem Związku Stowarzyszeń Robotniczych w Krakowie. Najprawdopodobniej w tym również okresie ożenił się z Gustawą z domu Erlich (zm. 7 stycznia 1958 r. w wieku 79 lat), a 10 grudnia 1903 r. i 14 października 1905 r. przyszły na świat dwie ich córki – Wanda Helena i Zofia Janina¹¹. Wanda wyszła za mąż za oficera lotnictwa, Władysława Michała Hrabowskiego (1900-1944) i zmarła 10 sierpnia 1980 r. Zofia została natomiast żoną działacza komunistycznego, Bohdana Żołątkowskiego (1906-1941). Sama również była członkinią KPP i PPR, po wojnie pracowała jako

6 CAW, I.481.B.9003, karty ewidencyjne (1937, 3 egzemplarze); listy kwalifikacyjne (1921, 2 egzemplarze). We wszystkich cytatach uwspółcześniono pisownię.

7 CAW, OPWI 2/39, wnioski na odznaczenie (1928, 1931).

8 CAW, I.481.B.9003, karty ewidencyjne.

9 *Tamże*, karty ewidencyjne; listy kwalifikacyjne.

10 CAW, OPWI 2/39, wnioski...

11 CAW, I.481.B.9003, karty ewidencyjne.

cenzor w Głównym Urzędzie Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk i zmarła 16 września 1989 r.¹².

W 1905 r. Bobrowski został kierownikiem Towarzystwa Wydawniczego „Książka”, administratorem miesięcznika „Trybuna” i członkiem komitetu redakcyjnego „Przedświtu” (współorganizował przeniesienie jego redakcji z Londynu do Krakowa). Był również wydawcą licznych publikacji partyjnych oraz aktywnym uczestnikiem zjazdów – partyjnych, ale i branżowych-drukarskich, m. in. w Wiedniu, Lwowie i Bernie. Po rozłamie PPS w 1906 r. opowiedział się po stronie Frakcji Rewolucyjnej. Równoległe, został członkiem Związku Walki Czynnej, a w latach 1908-12 był przewodniczącym krakowskiej filii Stowarzyszenia Drukarzy, Odlewników Czcionek i Pokrewnych Zawodów „Ognisko” oraz szeregu innych stowarzyszeń. w 1911 r. został wybrany na stanowisko zastępcy przewodniczącego komitetu krakowskiej organizacji Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej.

W wyniku rozbieżności zdań z Ignacym Daszyńskim na temat taktyki strajkowej drukarzy, Bobrowski wystąpił z partii i w 1912 r. przeniósł się do Lwowa, gdzie objął stanowisko dyrektora wydawnictwa i drukarni „Kurier Lwowski”¹³. We Lwowie wstąpił w szeregi nowo założonego Związku Strzeleckiego (opiekował się składem materiałów wybuchowych i amunicji) i tam też zastał go wybuch wojny¹⁴.

Bobrowski bezzwłocznie stawiał się na zarządzoną przez Józefa Piłsudskiego mobilizację polskich formacji strzeleckich i już 16 sierpnia 1914 r., w stopniu szeregowca, wszedł w skład utworzonego tego właśnie dnia sztabu Komendy Legionów. Żona i córki, których nie zdążył sprowadzić z Krakowa do Lwowa, na czas wojny przeniosły się na wieś koło Makowa Podhalańskiego i spędziły tam całe cztery lata. 10 października Bobrowski otrzymał stopień chorążego i stanowisko zastępcy dowódcy (a następnie – dowódcy, ale w dostępnych źródłach brak jest daty dziennej) Oddziału Kar-

12 <http://www.geni.com/people/Zofia-Żołątkowska/6000000006853196243> – autobiografia Z. Żołątkowskiej (dostęp z 01.03.2016). Hera J., *Narodziny cenzury*, „Biuletyn IPN”, 2007, nr 5-6, s. 113.

13 CAW, OPWI 2/39, wnioski... i Szylit H., *Promotor...*, s. 5 podają, że wyjazd do Lwowa nastąpił już w 1910 r., co zdaje się mało prawdopodobne wobec stanowiska, piastowanego jeszcze w 1911 r. w Krakowie.

14 Znacznie szerzej o działalności Bobrowskiego w szeregach PPS w: *Słownik Biograficzny Działaczy...*

tografii i Wywiadowczego Komendy Legionów¹⁵. Jednostka ta wykonywała zadania rozpoznawcze – kierowana była jako pierwsza na potencjalne kierunki działań, sprawdzała aktualność posiadanych map i opisów terenu.

Oddział chor. Bobrowskiego został przydzielony do jednostek, będących protoplastami II Brygady Legionów (m. in. 2. i 3. pułk piechoty, 2. i 3. szwadron kawalerii) i wraz z nimi wziął udział w kampanii karpackiej. Celem tej kampanii było uniemożliwienie Rosjanom przekroczenia grzbietu Karpat i wtargnięcia na Nizinę Węgierską. Obrońcom sprzyjało ukształtowanie terenu, zmuszające napastnika do kanalizowania swoich działań. Szlaki komunikacyjne biegły dolinami rzecznyymi, a tabory czy artyleria mogły przekroczyć dość strome i zalesione góry jedynie przez nieliczne przełęcze. Największą akcją, przeprowadzoną pod dowództwem chor. Bobrowskiego, było rozpoznanie doliny rzeki Łomnicy (wypływającej z Gorganów, płynącej przez Kałusz i wpadającej do Dniestru pod Haliczem), przed i w trakcie bitwy, toczonej przez gros sił polskich w sąsiedniej dolinie rzeki Bystrzycy, pod Mołotkowem (29 października 1914 r.). Przeważające siły rosyjskie zmusiły wówczas oddziały legionowe do wycofania się w stronę masywu Karpat, w górę rzeki Bystrzycy. Front zatrzymał się pod wsią Rafajłową (obecnie: Bystryc'a). Aby rozpoznać siły i zamiary Rosjan, 6 listopada 1914 r. chor. Bobrowski wraz z kilkoma żołnierzami przekradł się w przebraniu cywilnym przez front i ponownie zbadał dolinę Łomnicy, aż po Roźniatów i Kałusz, zdobywając informacje o pozycjach nieprzyjaciela i instalując stałą sieć wywiadowczą na jego tyłach¹⁶.

Pod koniec listopada 1914 r. z oddziałów legionowych, skoncentrowanych pod Rafajłową, dowództwo austro-węgierskie wydzieliło grupę pięciu batalionów, której zadaniem było wsparcie oddziałów austro-węgierskich, cofających się pod naporem Rosjan w dolinie Czarnego Czeremoszu, koło Krzyworówni i Jasieniowa Górnego. Do grupy tej dołączył również oddział chor. Bobrowskiego, a sam chorąży (który znał wszak język ukraiński) wziął czynny udział w formowaniu kompanii huculskiej Legionów

15 CAW, I.481.B.9003, wyciąg ewidencyjny (1928).

16 CAW, I.302.17.14, wniosek na odznaczenie orderem „Virtuti Militari” (1921). Szerzej o organizacji i działaniach zbrojnych II Brygady: Czerep S., *II Brygada Legionów Polskich*, wyd. II, Warszawa 2007.

Polskich w Żabiem (obecnie: Werchowyna) i organizacji sieci wywiadowczej tego oddziału¹⁷.

W pierwszej połowie grudnia 1914 r. grupa legionowa z doliny Czeremoszu została przerzucona na inny odcinek frontu karpackiego – w rejon oddalonego o kilkadziesiąt kilometrów na zachód miasta Ökörmezö (obecnie: Miżhirja). Tu Rosjanom udało się przekroczyć Karpaty przez Przełęcz Wyszowska (Toruńska) i front zatrzymał się na południowym podgórzu, już na terenie Węgier. Od 10 grudnia 1914 r. chor. Bobrowski kierował kolejnymi wypadami rozpoznawczymi do pobliskich miejscowości: Fenyves (ob. Stryhał'nia), Tiuszki – gdzie wpadł w rosyjską zasadzkę, ale udało mu się wydostać i dostarczyć do sztabu zdobyte informacje, oraz Synewiru – gdzie prowadził wywiad przez dziesięć dni, codziennie przekazując do dowództwa zdobyte informacje, a po osaczeniu przez Rosjan zmylił pościg i wyprowadził swój oddział z okrążenia bez strat. Odbył również dwie znacznie dalsze misje wywiadowcze na zapleczu rosyjskiego frontu, do Turki i Osmołody – o których jednak nie wiadomo nic bliższego. Gorliwe pełnienie dotychczasowej służby przyniosło mu 14 grudnia 1914 r. nagrodę w postaci awansu na stopień podporucznika¹⁸.

Po miesiącu pobytu pod Ökörmezö grupa legionowa znów zmieniła teren walki. Tym razem, dowództwo austro-węgierskie skierowało Polaków na Bukowinę. Oddział wywiadowczy ppor. Bobrowskiego wziął tam udział we wszystkich bitwach, włącznie ze zdobyciem Kirlibaby (obecnie: Cârlibaba) 22 stycznia 1915 r. Wyczerpane bojami karpackie oddziały legionowe skierowano wiosną na odpoczynek do Kołomyi, po czym w kwietniu, już jako II Brygadę Legionów Polskich, skierowano do walk pozycyjnych na Bukowinie i w Besarabii. Brak jest bliższych informacji o działaniach oddziału ppor. Bobrowskiego (czy brał udział chociażby w bitwie pod Rokitną?). We wniosku odznaczeniowym czytamy tylko, że w omawianym okresie „pod Korolówką i Bortnikami¹⁹ bierze czynny

17 CAW, I.302.17.14, wniosek... Szerzej o losach kompanii huculskiej: Wielocha A., *Dzieje kompanii huculskiej 2 pułku piechoty Legionów Polskich*, „Płaj”, 2009, tom 38.

18 *Tamże*, wniosek...; I.481.B.9003, wyciąg ewidencyjny.

19 *Tamże*, wniosek... Położenia tych miejscowości nie udało się ustalić; S. Czerep (*II Brygada...*, s. 89-90) podaje nazwę: Karolówka i lokalizuje obie na Bukowinie.

udział w bitwach, przewozi meldunki i prowadzi patrole w czasie najsilniejszego ognia, wywiązując się zawsze jak najlepiej z powierzonego zadania”. Od dowództwo austro-węgierskiego otrzymał zaś 1 kwietnia 1915 r. „pochwalne uznanie” i dwukrotnie odznaczony został Wojskowym Medalem Zasługi (Signum Laudis).

Działalność frontowa ppor. Bobrowskiego zakończyła się 14 lipca 1915 r., kiedy na rozkaz Komendy Legionów został on przeniesiony do służby zaciągowej i objął stanowisko oficera werbunkowego w Piotrkowie. Wkrótce potem, 23 sierpnia 1915 r. awansowano go na stopień porucznika. 8 września 1915 r. objął na krótko etat oficera sztabu Komendy Grupy Legionów Polskich w Dęblinie (komenda ta zajmowała się m. in. akcją werbunkową i formowaniem uzupełnień dla oddziałów, walczących na froncie), ale już 28 października 1915 r. wrócił do komendy Stacji Zbornej Legionów Polskich nr 1 w Piotrkowie, gdzie stanął na czele Komisji Kasowej, a 1 listopada 1915 r. mianowany został komisarzem (inspektorem) werbunkowym na okręg piotrkowski. Warto pamiętać, że okręg ten stanowił potężny rezerwuar ludności, obejmując dawną gubernię piotrkowską, na terenie której leżała Łódź, czyli piąte co do wielkości miasto Imperium – nie posiadające jednakże statusu gubernialnego. Na swoim stanowisku por. Bobrowski pozostawał do września 1917 r., z kolejną przerwą w okresie 29 lipca-25 listopada 1916 r. kiedy był ponownie oddany do dyspozycji Komendy Grupy²⁰. Być może, przeniesienie to związane było z pracami reorganizacyjnymi – na mocy decyzji władz austro-węgierskich, Legiony Polskie przeformowano wówczas w Polski Korpus Posiłkowy. Prawdopodobnie na początku 1917 r. otrzymał nowe odznaczenie austro-węgierskie, masowo nadawane przez nowego cesarza – Krzyż Wojskowy Karola²¹.

W dostępnych dokumentach brak jest wzmianek o udziale por. Bobrowskiego w kryzysie przysięgowym, jaki miał miejsce w Legionach Polskich w lipcu 1917 r., kiedy większość legionistów, wywodzących się z I i III Brygady Legionów, odmówiła złożenia przysięgi na wierność cesarzowi Niemiec. Wręcz przeciwnie – por. Bobrowski otrzymał 21 wrze-

20 CAW, I.481.B.9003, wyciąg ewidencyjny.

21 *Tamże*, listy kwalifikacyjne.

śnia 1917 r. awans na stopień kapitana i wkrótce (w dokumentach pojawiają się rozbieżne daty: wrzesień-październik) etat oficera placu w Bolechowie (pow. Dolina)²², będącym garnizonem Ośrodka Zapasowego PKP. Gros sił PKP znajdowała się wówczas na froncie w rejonie Czerniowców. w październiku kpt. Bobrowski zapadł na zdrowiu na tyle poważnie, że przebywał przez pewien czas w Szpitalu Fortecznym nr 3 w Warszawie²³.

Podpisanie 9 lutego 1918 r. w Brześciu Litewskim traktatu pokojowego między Państwami Centralnymi a Ukraińską Republiką Ludową wywołało wrzenie wśród ludności polskiej. Na mocy traktatu odstąpione miały bowiem zostać Ukrainie ziemie rdzennie polskie – Chełmszczyzna i Podlasie. Oddziały PKP zdecydowały się wówczas na otwarty bunt przeciw Austro-Węgrom. Nocą 15/16 lutego 1918 r. podjęły próbę przebicia się przez front austriacko-rosyjski pod Rarańczą, aby połączyć się z korpusami, formowanymi z żołnierzy polskiej narodowości na terenie Rosji. Odpowiedzią władz austro-węgierskich było oczywiście rozwiązanie PKP i skierowanie żołnierzy do ośrodków internowania. Schwytni przywódcy buntu mieli zaś stanąć przed sądami wojskowymi, oskarżeni o zdradę.

Jak wynika z zachowanych dokumentów, kpt. Bobrowski, przebywając na zapleczu frontu, nie brał udziału w akcji spiskowej. „Na wszelki wypadek” został jednak aresztowany 18 lutego 1918 r. i osadzony w obozie internowania w Dulfalwa (obecnie: Dulowo)²⁴. Zwolniony 25 kwietnia 1918 r., wcielony został do armii austro-węgierskiej w stopniu sierżanta (nominacje oficerskie z Legionów Polskich nie były uznawane przez Austriaków) i wysłany na front włoski. Tam objął 2 maja 1918 r. dowództwo plutonu w 2. kompanii etapowej batalionu bośniacko-hercegowińskiego. z zachowanych dokumentów nie wynika, by brał udział w walkach, za to na cztery tygodnie przed końcem wojny został wysłany do szkoły aspiran-

22 *Tamże*, wyciąg ewidencyjny; karty ewidencyjne; karty kwalifikacyjne dla Komisji Weryfikacyjnej (ok. 1920, 3 egzemplarze).

23 *Tamże*, wyciąg ewidencyjny stwierdza jego obecność w szpitalu 27.10.1917.

24 CAW, OPWI 2/39, odpis zaświadczenia, wystawionego przez płk. W. Sikorskiego, uprawniającego do noszenia odznaki pamiątkowej (nr 6) dla więźniów stanu z obozu Dulfalwa (1918); odpis zaświadczenia, wystawionego przez mjr. E. Szerauca, uprawniającego do noszenia odznaki pamiątkowej (nr 381) dla byłych żołnierzy PKP, internowanych na Węgrzech (1918); potwierdzenie obecności w spisie internowanych (1931).

tów oficerskich w Trieście, z prawami jednorocznego ochotnika. Prawo to, obowiązujące wówczas w wielu armiach europejskich, miało na celu zapewnienie wojsku odpowiedniej liczby oficerów rezerwy i umożliwiło poborowym, legitymującym się odpowiednim wykształceniem, ukończyć służbę wojskową w ciągu roku, a po pewnym czasie otrzymać promocję na podporucznika rezerwy²⁵. z powodu rozpadu monarchii austro-węgierskiej, mjr Bobrowski nie zdążył jednak tego kursu ukończyć²⁶.

Nieznana jest droga Bobrowskiego z Triestu do Krakowa. w zachowanych dokumentach pojawiają się rozbieżne daty opuszczenia armii austro-węgierskiej²⁷; wszystkie jednak mieszczą się w pierwszej połowie października 1918 r. Dość rzec, że powrót do odradzającego się kraju musiał być bardzo szybki, gdyż Bobrowski został przyjęty w szeregi Wojska Polskiego i zatwierdzony w stopniu kapitana już pierwszym rozkazem, wydanym 25 października 1918 r. przez Komisję Wojskową – czyli, późniejsze Ministerstwo Spraw Wojskowych²⁸.

Pierwszym etatem, jaki kpt. Bobrowski objął w Wojsku Polskim, stała się komendantura Wojskowego Zakładu Karnego. Objął ją 28, 26 lub nawet już 20 października 1918 r. – w zachowanych dokumentach pojawiają się trzy, równie prawdopodobne, daty²⁹. Zakład ten mieścił się w Warszawie, przy ul. Dzikiej 19 (od 1930 r. L. Zamenhofa), w dawnych koszarach, wzniesionych w latach 1784-92 według projektu Stanisława Zawadzkiego dla Regimentu Artylerii Koronnej i Korpusu Inżynierów Koronnych. Do budynku przylgnęła potoczna nazwa Koszar Wołyńskich, gdyż w czasie zaborów stacjonował w nich rosyjski Wołyński Pułk Piechoty Lejbgwardii. Więzienie wojskowe funkcjonowało tu zaś od drugiej połowy XIX w. Po przejściu Wojska

25 *Encyklopedia Wojskowa*, tom III, [red. Laskowski O.], Warszawa 1930-1939, s. 657.

26 CAW, API.481.B.9003, karty ewidencyjne.

27 *Tamże*, karty ewidencyjne; listy kwalifikacyjne; karty kwalifikacyjne dla Komisji Weryfikacyjnej.

28 *Dziennik Rozkazów Wojskowych*, 1918, nr 1, s. 6, poz. 8 – reskrypt Rady Regencyjnej z 25.10.1918 o przydzieleniu do Wojska Polskiego oficerów b. PKP z zatwierdzeniem posiadanych stopni.

29 CAW, API.481.B.9003, karty ewidencyjne; listy kwalifikacyjne; karty kwalifikacyjne dla Komisji Weryfikacyjnej; Spis oficerów Zakładu Karnego WP w Warszawie (b.d., ok. 1919).

Polskiego na stopę pokojową umieszczono tu Wojskowe Więzienie Śledcze nr 1, które istniało do 1939 r.³⁰.

Bezpośredni przełożony kpt. Bobrowskiego, komendant miasta Warszawa, płk Antoni Zawadzki, opiniował go następująco: „Poważny, wyrobiony, energiczny charakter, pełen inicjatywy, prowadzi Zakład Karny bardzo dobrze. Bardzo dobry [oficer].” Potwierdzał tę opinię drugi przełożony, zastępca dowódcy Okręgu Generalnego Warszawa, płk Aleksander Żabczyński, zaś trzeci przełożony, dowódca Okręgu Generalnego Warszawa, gen. por. Karol Durski-Trzaska (który mógł znać już wcześniej kpt. Bobrowskiego z czasów, gdy był komendantem Grupy Legionów) dodawał: „Odpowiada na stanowisku Komendy Domu Karnego dobrze. Bardzo pilny i sumienny.”³¹.

Po blisko półtora roku służby kpt. Bobrowski otrzymał nowe stanowisko. Według wspomnień córki kapitana, nastąpiło to wskutek braku dozoru nad osadzonymi. Sympatyzująca z komunistami nastoletnia córka, wzburzona „straszными” warunkami, w jakich przetrzymywani są aresztowani żołnierze, straciła zaufanie „do ukochanego Ojca i do całej polskiej niepodległości” i ułatwiła ucieczkę trzem żołnierzom, zatrzymanym za działalność wywrotową w komunizujących radach żołnierskich³². Najprawdopodobniej z tego właśnie powodu, 19 września 1921 r. w Sądzie Wojskowym Okręgu Generalnego Warszawa wszczęto dochodzenie w sprawie bliżej nie sprecyzowanego „niedbalstwa służbowego”, jakiego kpt. Bobrowski miał się dopuścić. Wobec braku cech przestępstwa, zaniechano jednak ścigania i umorzono sprawę 1 lutego 1923 r.³³. Zauważyć przy tym należy, że przypadki tego typu były dość częste w międzywojennym Wojsku Polskim, gdyż podobne materiały znajdujemy w szeregu akt personalnych innych oficerów. Zdaje się, że jakikolwiek choćby cień podejrzenia, na danego oficera padający, powodował natychmiastowe uruchomienie aparatu śledczego – w celu potwierdzenia zarzutów, lub

30 http://www.warszawa1939.pl/index_arch_main.php?r1=zamenhofa_19&r3=0 (dostęp z 01.03.2016).

31 CAW, AP I.481.B.9003, karty kwalifikacyjne dla Komisji Weryfikacyjnej.

32 <http://www.geni.com/people/Zofia-Żołątkowska/6000000006853196243>

33 CAW, AP I.481.B9003, korespondencja między Wojskowym Sądem Okręgowym a Komendą Miasta w Warszawie (1921-1923).

oczyszczenia z nich.

Rozkazem z 30 marca 1920 r. kpt. Bobrowski przeniesiony został do Komendy Miasta Warszawa, mieszczącej się w specjalnie na ten cel wystawionym budynku przy ówczesnym Pl. Saskim (obecnie: ul. M. Karaszewicza-Tokarzewskiego 4)³⁴, choć w rzeczywistości przybył tam już 1 marca³⁵. Objął etat adiutanta komendanta, co oznacza, że w zakres jego obowiązków wchodziły sprawy personalne i kierownictwo służbą wewnętrzną Komendy³⁶. Od 1 października 1920 r. był zaś oficerem do zleceń i oficerem placu w tejże Komendzie, a więc zajmował się garnizonową służbą wartowniczą i ewidencyjną, nadzorował też przestrzeganie przez żołnierzy przepisów mundurowych, dyscyplinarnych i zachowania się w miejscach publicznych³⁷. Macierzyście przydzielony został natomiast do korpusu oficerów piechoty i znajdował się ewidencji 36. pułku piechoty, stacjonującego na warszawskiej Pradze³⁸. w wyniku weryfikacji, na mocy dekretu Naczelnego Wodza z 15 lipca 1920 r., kpt. Bobrowski został awansowany na stopień majora ze starszeństwem z 1 kwietnia 1920 r.³⁹.

Zagadkowy wpis we wniosku odznaczeniowym: „kontuzjowany w 1920 r.” pozwala stwierdzić, że mjr Bobrowski brał czynny udział w obronie Warszawy w sierpniu 1920 r.⁴⁰. Niestety, w żadnych innych dokumentach nie pojawiają się jakiegokolwiek wzmianki o jego – choćby czasowym – odejściu na front.

Zadania swe spełniał wzorowo. Komendant Miasta, gen. ppor. Stefan Suszyński opiniował mjr. Bobrowskiego następującymi słowami: „Bardzo dzielny sztabowy oficer. Zrównoważony, nadzwyczaj sumienny. Do-

34 http://www.warszawa1939.pl/index_arch_main.php?r1=pilsudskiego_komenda&r3=0 (dostęp z 01.03.2016).

35 Dziennik Personalny MSWojsk., 1920, nr 13, poz. 429, s.257.

36 *Encyklopedia...*, tom I, s. 12.

37 *Tamże*, tom VI, s. 83.

38 CAW, API.481.B.9003, roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1921 r.

39 Dziennik Personalny MSWojsk., 1920, nr 27, poz. 671, s. 598. Zdumiewające jest, że w absolutnie wszystkich późniejszych dokumentach personalnych podana jest mylna data roczna nominacji – 1921 r. Być może, wynikało to z pewnej niefrasobliwości przy wypełnianiu formularzy, cechującej mjr. Bobrowskiego (o czym mowa dalej w tekście głównym). Nikt nie zadał sobie trudu, by raz podaną błędną datę zweryfikować, po czym bezkrytycznie przepisywano ją do kolejnych dokumentów.

40 CAW, OPWI 2/39, wnioski na odznaczenie.

skonały organizator.”; „Z wyrobionym, ustalonym charakterem oficer. w stosunkach służbowych wymagający, a zarazem nadzwyczaj życzliwy. Poważny, b. pracowity. Ma bardzo dodatni wpływ na korpus oficerski”; „Odpowiada w zupełności na swoim stanowisku i nadaje się na wyższe”⁴¹. Wyższy przełożony, zastępca dowódcy Okręgu Korpusu nr I, gen. ppor. Stefan Ludwik Latour potwierdzał te opinie i dodawał: „Jako oficer placu Komendy Miasta jest zupełnie na swoim miejscu i z obowiązków wywiązuje się ku pełnemu memu zadowoleniu”. Postulował też awans: „Bezwzględnie zasługuje na posunięcie o jedną szarżę nad tą, która mu się należy z weryfikacji”. Podobną opinię i ponowny wniosek awansowy wystawili mjr. Bobrowskiemu gen. Suszyński i gen. Latour rok później: „Nadaje się na kierownicze stanowisko samodzielne. Bardzo dobry sztabowy oficer”⁴². Pomimo znakomitych opinii służbowych i ponawianych wniosków awansowych, stopień majora pozostał jednak najwyższym, osiągniętym przez Bobrowskiego w czasie służby w Wojsku Polskim. Natomiast na mocy dekretu Naczelnika Państwa z 3 maja 1922 r., mjr. Bobrowskiemu ustalone zostało starszeństwo w stopniu z dnia 1 czerwca 1919 r. i lokata 232⁴³.

W 1921 r. w Warszawie zawiązało się Mieszkaniowe Stowarzyszenie Spółdzielcze Oficerów z zamiarem budowy domów na terenach porfortecznych, położonych na esplanadzie warszawskiej Cytadeli. Do Stowarzyszenia tego zapisał się również kpt. Bobrowski, który dotychczas, wraz z rodziną, korzystał z mieszkania służbowego na terenie więzienia wojskowego. Otrzymał numer członkowski nr 157 i w 1923 r. rozpoczął budowę domu na parceli o powierzchni 850,8 m², położonej przy ul. Kazimierza Sosnkowskiego 29, przemianowanej i przenumerowanej wkrótce na ul. Stefana Czarnieckiego 31. Oficjalne ukończenie robót miało miejsce dopiero w 1930 r., ale rodzina mjr. Bobrowskiego z pewnością wprowadziła się do nowego domu wcześniej, być może już w 1924 r. w 1931 r. parcela uzyskała samodzielność hipoteczną (nr 9191). Jako zaangażo-

41 CAW, AP I.481.B.9003, roczne uzupełnienie...; karty kwalifikacyjne dla Komisji Weryfikacyjnej; karty kwalifikacyjne starego typu (1921, 2 egzemplarze).

42 *Tamże*, roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1922 r.

43 Dziennik Personalny MSWojsk. 1922, nr 13 – załącznik: Lista starszeństwa oficerów zawodowych, s. 31.

wany społecznik, mjr Bobrowski pełnił w Radzie Nadzorczej Spółdzielni funkcje członka (przez cztery kadencje), zastępcy członka (pięć kadencji) i sekretarza (jedną kadencję)⁴⁴.

Drobna zmiana, ogłoszona 30 września 1922 r., dotyczyła przeniesienia ewidencji mjr. Bobrowskiego z 36. pułku piechoty w Warszawie do 43. pułku piechoty w Dubnie. Była to jednak czysta formalność – mjr Bobrowski był oficerem nadetatowym i zobowiązany był jedynie do korespondencyjnego informowania nowego macierzystego pułku o wszelkich zmianach przydziału⁴⁵. Przyznać należy jednak, że nie czynił tego zbyt sumiennie – z zachowanej korespondencji wynika, że karty służbowe bywały wypełniane niedbale i przesyłane nieterminowo⁴⁶.

Umiejętności zawodowe, jakie mjr Bobrowski zdobył w cywilu, zadecydowały o powierzeniu mu nowego stanowiska. Rozkazem MSWojsk. z 17 lutego 1923 r. przydzielony został do rezerwy oficerów sztabowych DOK i i po krótkim pobycie w dyspozycji komendanta miasta Warszawa⁴⁷, został odkomenderowany 10 maja do Drukarni MSWojsk., gdzie objął w zastępstwie etat kierownika⁴⁸. w myśl pierwotnego rozkazu, odkomenderowanie to miało zakończyć się 1 lipca, ale przedłużano je i ostatecznie 26 kwietnia 1924 r. usankcjonowano stan faktyczny⁴⁹ – mjr Bobrowski otrzymał etatowe stanowisko dyrektora Drukarni MSWojsk. z dniem 1 listopada 1923 r. Ponieważ zaś 1 marca 1924 r. MSWojsk. zlikwidowało rezerwy oficerów sztabowych przy dowództwach okręgów korpusów, mjr Bobrowski powrócił tego dnia do ewidencji swojej formacji macierzystej – 43. pp w Dubnie, jako

44 Klepacz W., *W sercu Żoliborza. Historia Spółdzielni Budowlano-Mieszkaniowej Żoliborz*, tom I, Warszawa 2011, s. 63-65, 94, 141; „Polska Zbrojna”, 1936, nr 33, s. 2 – nekrolog (wycinek z nekrologiem także w: CAW, AP I.481.B.9003).

45 Dziennik Personalny MSWojsk. 1922, nr 36, s. 748 i załącznik – rozporządzenie ministra spraw wojskowych o wyrównaniu stanów piechoty.

46 CAW, AP I.481.B9003, korespondencja między 43. pp w Dubnie a Komendą Miasta Warszawa w sprawie terminowego i kompletnego wypełniania kart służbowych (wiosna-lato 1923).

47 Dziennik Personalny MSWojsk., 1923, nr 14, s. 178; Rozkaz Dowództwa Okręgu Korpusu I, 1923, nr 19, s. 2.

48 Dziennik Personalny MSWojsk., 1923, nr 34, s. 362.

49 *Tamże*, 1924, nr 41, s. 235.

oficer nadetatowy, odkomenderowany do Drukarni MSWojsk. w Warszawie⁵⁰.

Drukarnia MSWojsk. mieściła się przy ul. Przejazd 10, w historycznych zabudowaniach dawnego miejskiego magazynu brukowo-karowego, wzniesionego ok. 1770 r. Pod tą nazwą kryły się: skład surowców do budowy nawierzchni drogowych oraz zajezdnia wozów asenizacyjnych. Wojsko współużytkowało obiekt z Komendą Straży Ogniowej M. St. Warszawy i koszarami jej i Oddziału, które to instytucje zajmowały północne skrzydła kompleksu (nadano im osobny adres – ul. Przejazd 12)⁵¹.

Na nowym stanowisku mjr Bobrowski stał się właściwym człowiekiem na właściwym miejscu. Szef Gabinetu Ministra, gen. bryg. Edward Szpakowski, opisywał jego zalety osobiste i zdolności kierownicze jako wybitne, stwierdzając, że mjr Bobrowski nadaje się w zupełności na obecne stanowisko, jak również i na wyższe. Pisał: „Bardzo inteligentny oficer. Wysokie poczucie obowiązku jako u oficera i obywatela. Kierując zakładami drukarskimi MSWojsk. wyróżnił się umiejętnością ich kierowania i zorganizowania. Charakter wyjątkowo prawy i szlachetny. Bardzo jest szanowany i lubiany przez kolegów.”⁵²; „Znakomity fachowiec i administrator, który postawił drukarnię w rzędzie pierwszorzędných zakładów drukarskich, zdolne nie tylko do samowystarczalności, ale również jako przedsiębiorstwo zarobkowe, dające poważne dochody.”⁵³.

W dowód uznania za czyny orężne, dokonane w czasie służby w Legionach Polskich, mjr Bobrowski odznaczony został 1 marca 1923 r. Krzyżem Walecznych (numer nieustalony) po raz pierwszy, drugi, trzeci i czwarty. Nie zachował się stosowny wniosek odznaczeniowy, precyzujący dokonania mjr. Bobrowskiego, ale można podejrzewać, że Krzyż Walecznych został nadany w zamian za *Virtuti Militari*, o odznaczenie którym wnioskowano w 1921 r. za skuteczne dowodzenie Oddziałem Wywiadowczym⁵⁴. Ponadto, za nieznanne bliżej zasługi, 3 maja 1923 r. mjr Bobrowski

50 *Tamże*, 1924, nr 23, s. 114.

51 http://www.warszawa1939.pl/index_arch_main.php?r1=nalewki_3&r3=0 (dostęp z 01.03.2016).

52 CAW, AP I.481.B.9003, roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1923 i 1924 r.

53 *Tamże*, roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1925 r.

54 Dziennik Personalny MSWojsk., 1923, nr 12, s. 143.

otrzymał Krzyż Kawalerski (nr 810) Orderu Odrodzenia Polski⁵⁵, a 3 maja 1925 r. znalazł się w gronie osób, uhonorowanych za owocną służbę państwową pamiątkowym i jednorazowo nadanym Medalem 3 Maja.

Ostatnie opinie podczas służby stałej mjr. Bobrowskiemu wystawili: komendant placu w Komendzie Garnizonu Warszawa, mjr Władysław Ryszaneck i zastępca szefa Gabinetu Ministra, ppłk dr Tadeusz Stefan Kamiński. Czytamy tam m. in. „Na stanowisku kierownika drukarni MSWojsk. wykazał bardzo dużo inicjatywy, prowadzi to olbrzymie przedsiębiorstwo samowystarczalnie, posiada dużo samodzielności i pomysłowości. Charakter dobry, za mało wyrobiony, za mało stanowczy. Łagodnego usposobienia, sprawiedliwy, wywiera dodatni wpływ na swych podwładnych. Pod względem wojskowym nie przedstawia dużej wartości jako oficer. Jako człowiek pracujący społecznie – bardzo dobry.”; „Na obecnym stanowisku – bardzo dobry, nadaje się na każde [inne stanowisko] do przedsiębiorstw tego rodzaju”⁵⁶.

Zarządzeniem MSWojsk. z 23 stycznia 1928 r. mjr Tadeusz Bobrowski został przeniesiony z dniem 31 marca 1928 r. w stan spoczynku z powodu osiągnięcia stosownej granicy wieku⁵⁷. Choć musiał zdjąć mundur, sytuację zawodową zmieniło mu to jednak niewiele – pozostał na stanowisku kierownika Drukarni MSWojsk. (od 1930 r. - Głównej Drukarni Wojskowej) jako cywilny urzędnik kontraktowy i grupy. Natomiast jako specjalista w swoim fachu, przebywając w stanie spoczynku, z chwilą mobilizacji przewidywany był do dalszego pozostawienia na tym samym stanowisku⁵⁸. Formalnie przydzielony został do Oficerskiej Kadry Okręgowej nr 1, a jego ewidencję prowadziła Powiatowa Komenda Uzupełnień Warszawa-Miasto III⁵⁹.

Celowość decyzji o pozostawieniu mjr. Bobrowskiego jako kierownika drukarni potwierdza wniosek odznaczeniowy na Złoty Krzyż Zasłu-

55 CAW, API.481.B.9003, roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1923 r. Wniosku odznaczeniowego nie udało się odnaleźć.

56 *Tamże*, roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za 1926 i 1927 r.

57 Dziennik Personalny MSWojsk., nr 3, 1928, s. 21.

58 CAW, AP I.481.B.9003, notatka na jednej z list kwalifikacyjnych (1928); kartoteki „M” (2 egzemplarze, 1937).

59 Tajny Dziennik Personalny MSWojsk. 1937, nr 1, s. 181.

gi, podpisany przez szefa Departamentu Intendentury MSWojsk., płk int. dypl. Karola Masnego, który warto przytoczyć w całości: „Jako kierownik Głównej Drukarni Wojskowej, mającej duże znaczenie dla przygotowań wojennych, rozwinął ten skromny jeszcze w roku 1923 zakład do rozmiarów wzorowej instytucji tego rodzaju, zwiększając prawie trzykrotnie ilość zatrudnionych pracowników, prawie czterokrotnie ilość maszyn i trzykrotnie ilość motorów. Wybija się udziałem w pracy społecznej, organizując na terenie kierowanego zakładu kasę pożyczkową pracowników drukarni i w oparciu o tę kasę: sekcję zawodowo-naukową, biblioteczną, wycieczkową, sportową, chór, pogotowie Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej i pogotowie pożarne oraz stołownię dla własnych pracowników. Poza tym, pracuje społecznie na zewnątrz w organizacjach był wojskowych, w Lidze Mocarstwowego Rozwoju Polski oraz jest prezesem Towarzystwa Opieki Sierot po Poległych Wojskowych. Za swoją ideowo pojmowaną pracę zawodową i szeroki udział w pracy społecznej zasługuje na odznaczenie Złotym Krzyżem Zasługi”⁶⁰. Dodać tu można, że zorganizowana przez mjr. Bobrowskiego drukarnia posiadała praktycznie monopol na wszelkiego rodzaju wydawnictwa wojskowe, takie jak: podręczniki, regulaminy, instrukcje, publikacje historyczne, propagandowe, a nawet beletrystyczne (choć o treści wojskowej), dzienniki rozkazów i inne wydawnictwa periodyczne (np. pierwsze roczniki ogólnowojskowego dziennika „Polska Zbrojna”) – drukowane w niemałych nakładach. Jedynie zlecenia bardziej skomplikowane pod względem typograficznym (np. wydawnictwa wielokolorowe czy też wymagające specjalnych rodzajów papieru) wojsko przekazywało do realizacji innym drukarniom, m. in. Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych⁶¹.

Krzyż Zasługi faktycznie został przyznany, a wspomnieć należy, że w 1930 r. mjr Bobrowski otrzymał również Krzyż Niepodległości. Stosownego wniosku nie odnaleziono⁶², ale wiadomo, że odznaczenie to przyznawano m. in. ochotnikom Legionów Polskich – do których mjr

60 CAW, AP I.481.B.9003, wniosek odznaczeniowy na Złoty Krzyż Zasługi (1934).

61 Kucharski Sz., *Znakowanie Wojska Polskiego w 1939 r.*, Warszawa 2014, s. 36.

62 W katalogu kartkowym CAW zachowała się wprawdzie stosowna fiskalka (KN 22.12.1931), ale same akta zaginęły.

Bobrowski się zaliczał, a istotna była tu również jego przedwojenna działalność w szeregach PPS. Rok później, w 1931 r., przyznano mu Odznakę Pamiątkową Więźniów Ideowych – za pobyt w obozie internowania⁶³. Ponadto, w 1928 i 1929 r. mjr Bobrowski uhonorowany został kolejno: Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918-1921 i Medalem Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości. Do wspomnianych we wniosku aktywności społecznych mjr. Bobrowskiego doliczyć należy natomiast członkostwo w Związku Legionistów – gdzie pełnił funkcję sekretarza Koła Żołnierzy Formacji Pozapułkowych⁶⁴, oraz szeregu stowarzyszeń fotograficznych⁶⁵ – co pozostaje tematem na osobny artykuł. Ponadto, mjr Bobrowski uprawiał czynnie sporty: lekką atletykę, kolarstwo i wioślarstwo⁶⁶.

Samobójcza śmierć mjr. Bobrowskiego nastąpiła w gmachu Głównej Drukarni Wojskowej w piątek 31 stycznia 1936 r., o godzinie 16:00. Jej świadkami byli: oficer warszawskiego 1. pułku lotniczego i zarazem zięć majora, por. lot. Władysław Hrabowski, oraz urzędnik GDW, Kazimierz Ganszer⁶⁷. Dostępne źródła nie pozwalają w żaden sposób odpowiedzieć jednoznacznie na pytanie o przyczyny tej tragicznej decyzji majora; nieznana pozostaje również przyczyna samego zgonu. Nienaturalne jego okoliczności potwierdza jednak fakt, że teczkę personalną mjr. Bobrowskiego wypożyczył na okres od 22 czerwca do 8 sierpnia 1936 r. sędzia śledczy Sądu Okręgowego w Warszawie⁶⁸. W nekrologu, podpisanym przez pracowników Drukarni, znalazł się zaś *passus* o „krótkich i ciężkich cierpieniach”⁶⁹, który może wskazywać na jakieś nagłe, a poważne pogorszenie stanu zdrowia. Natomiast obecność zięcia i siostrzeńca może również sugerować jakieś nieporozumienia rodzinne. W chwili obecnej są to jednak

63 CAW, OPWI 2/39, dowód wpłaty i potwierdzenie odbioru odznaki i dyplomu (1931).

64 „Polska Zbrojna”, 1936, nr 34, s. 6 – nekrologi (wycinki z nekrologami także w: CAW, API.481.B.9003).

65 Szylit H., *Promotor...; Major Bobrowski nie żyje!*, „Fotograf Polski”, 1936, nr 1, s. 5-6; *Ś.P. Tadeusz Jastrzębiec-Bobrowski*, „Przegląd Fotograficzny”, 1936, nr 2, s. 1.

66 CAW, API.481.B.9003, listy kwalifikacyjne.

67 *Tamże*, odpis metryki śmierci z parafii wojskowej Warszawa I, tom II, s. 10; Tajny Dziennik Personalny MSWojsk. 1937, nr 1, s. 181 – ogłoszenie zgonu. Wspomniany tu Kazimierz Ganszer to najprawdopodobniej siostrzeniec mjr. Bobrowskiego.

68 *Tamże*, zastawnik wypożyczonych akt, podpisany przez sędziego Sobolewskiego.

69 „Polska Zbrojna”, 1936, nr 34, s. 6 – nekrologi (wycinki z nekrologami także w: CAW, API.481.B.9003).

tylko spekulacje. Wyprowadzenie zwłok z kaplicy Szpitala Dzieciątka Jezus nastąpiło 5 lutego 1936 r. o godz. 13:00. Major spoczął w kwaterze legionistów Cmentarza Wojskowego na warszawskich Powązkach. Dzień później, w kościele garnizonowym przy ul. Długiej 15, odprawiono nabożeństwo żałobne.

Uzupełniając ten niebanalny życiorys socjalisty, działacza społecznego, samouka wojskowego, fotografika i drukarza, można dodać, że otaczane taką troską dzieło jego życia – Główna Drukarnia Wojskowa – nie przetrwała niestety zbyt długo. Już we wrześniu 1939 r. dosięgły ją niemieckie bomby zapalające. Na maszynach drukarskich znajdował się wówczas prawdopodobnie ostatni regulamin wojskowy, zatwierdzony do użytku przed wybuchem wojny – „Instrukcja o znakowaniu”. Cały jego nakład spłonął, zaś próbę rekonstrukcji treści podjął kilka lat temu piszący te słowa⁷⁰. Drukarnia nie została odbudowana; obecnie w jej miejscu znajduje się skwer. Nie przetrwał też gmach więzienia wojskowego, choć po zniszczeniach wojennych nadawał się jeszcze do odbudowy. Rozebrano go w 1965 r., a od niedawna na jego miejscu stoi Muzeum Historii Żydów Polskich. Natomiast po dziś dzień Komenda Garnizonu Warszawa mieści się w tym samym budynku, w którym niegdyś służył mjr Bobrowski, aczkolwiek po przebudowie i rozbudowie, przeprowadzonej jeszcze przed wojną, jego elewacja zmieniła się całkowicie.

Szczęśliwie ocalał dom rodzinny Bobrowskich na Żoliborzu Oficerskim, w którym mieszkała Gustawa Bobrowska, a w czasie wojny dołączyła do niej córka Zofia. W willi ulokowano sekretariat PPR, ukrywano Żydów (*notabene*, sama Gustawa Bobrowska, pomimo żydowskiego pochodzenia, nie zamierzała się ukrywać); mieszkała tam również m. in. rodzina przebywającego w obozie jenieckim K. I. Gałczyńskiego. W czasie Powstania Warszawskiego Zofia pracowała jako sanitariuszka w szpitalu polowym, mieszczącym się na pobliskim Forcie Sokolnickiego. Mieszkańcy domu, podobnie jak wszyscy Warszawiacy z lewego brzegu Wisły, zostali wypędzeni z miasta przez Niemców po upadku Powstania.⁷¹

Na Powązkach Wojskowych, w kwaterze A5, znajduje się skromna mo-

70 Kucharski Sz., *Znakowanie...*

71 <http://www.geni.com/people/Zofia-Żołątkowska/6000000006853196243>

giła rodzinna mjr. Bobrowskiego. Spoczęła tam jego żona Gustawa, córka Wanda oraz wnuk Włodzisław – hydrotechnik. Na nagrobku jest również upamiętniony symbolicznie zięć – mjr pil. Władysław Hrabowski, który w 1944 r. nie powrócił z lotu bojowego nad Atlantykiem. W pobliżu, w kwaterze B19, znajduje się grób rodzinny córki Zofii, wnuka Andrzeja – dziennikarza oraz również symboliczne upamiętnienie drugiego zięcia – Bohdana Żołątkowskiego, który zmarł wkrótce po opuszczenia NKWD-owskiego więzienia.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Centralne Archiwum Wojskowe (Warszawa): kolekcja akt personalnych, kolekcja akt odznaczeniowych.

Źródła drukowane

Dziennik Rozkazów Wojskowych

Dziennik Personalny MSWojsk.

Polska Zbrojna

Rozkaz Dowództwa Okręgu Korpusu I

Tajny Dziennik Personalny MSWojsk.

Publikacje

Cygan W. K., *Oficerowie Legionów Polskich, 1914-1917 – słownik biograficzny*, tom I, Warszawa 2005.

Czerep S., *II Brygada Legionów Polskich*, wyd. II, Warszawa 2007.

Encyklopedia Wojskowa, Warszawa 1930-1939.

Klepacz W., *w sercu Żoliborza. Historia Spółdzielni Budowlano-Mieszkalniowej Żoliborz*, tom I, Warszawa 2011

Kucharski Sz., *Znakowanie Wojska Polskiego w 1939 r.*, Warszawa 2014.

Major Bobrowski nie żyje!, „Fotograf Polski”, 1936, nr 1.

Piwowarski J., *Fotografia artystyczna i jej wystawiennictwo w Polsce okresu międzywojennego*, Częstochowa 2002.

Słownik Biograficzny Działaczy Polskiego Ruchu Robotniczego, tom I,

wyd. II, Warszawa 1985.

Słownik Pracowników Książki Polskiej, Warszawa-Łódź 1972

Periodyki

Hera J., *Narodziny cenzury*, „Biuletyn IPN”, 2007, nr 5-6.

Szylit H., *Promotor polskiej myśli fotograficznej – ś. p. mjr Tadeusz Bobrowski*, „Fotograf Polski”, 1937, nr 1.

Ś.P. Tadeusz Jastrzębiec-Bobrowski, „Przegląd Fotograficzny”, 1936, nr 2.

Wielocha A., *Dzieje kompanii huculskiej 2 pułku piechoty Legionów Polskich*, „Płaj”, 2009, tom 38.

Strony internetowe (dostęp z 1 marca 2016 r.)

<http://www.geni.com/people/Zofia-Żołątkowska/6000000006853196243>

http://www.warszawa1939.pl/index_arch_main.php?r1=nalewki_3&r3=0

http://www.warszawa1939.pl/index_arch_main.php?r1=pilsudskiego_komenda&r3=0

http://www.warszawa1939.pl/index_arch_main.php?r1=zamenhofa_19&r3=0

Summary

Tadeusz Bobrowski was born in a gentry family in Galicia. He left school in 1889 and started the technical education in the printing-house in Kołomyja. There he contacted with the socialist movement and joined the Polish Socialist Party. He worked in the printing and editorial offices in several cities. In 1896 he went to London, where he continued the education and worked in the party, meeting its main leaders and activists. He returned to Galicia in 1901 and worked as a manager of the printing-house of the Jagiellonian University in Kraków. After the conflict with the leaders, he withdrew from the party and moved to Lwów, where he became a manager of the publishing and printing-house “Kurier Lwowski”. Simultaneously, he was an activist of many societies. As a member of the “Rifleman” society, he reported immediately on the mobilization in 1914 and was merged into the Polish Legions. In 1914-1915 he took part in many battles during all the campaign in the Carpathian Mountains, and

was rewarded with a number of medals for his valor. Then, he was transferred to the recruiting service. The Polish units in the Austro-Hungarian army were disbanded in 1918; then he was sent to the Italian front. After the war, he reported immediately to the reborn Polish Army and became the commander of the Military Prison in Warsaw. Since 1920 he served in the Warsaw Garrison Headquarters. Since 1923 until his suicidal death, he was the manager of the Main Military Printing-House in Warsaw. He developed and transformed this institution, modest at the beginning, into a big, profitable, and self-sufficient company. So, he was rewarded with many citations and medals. As in the past, he worked socially too – in the military housing co-operative, and as a propagator of the art of photography.

Keywords: biographies, officers, Polish Socialist Party, Polish Legions, Polish Army, military penology, painting, typography, photography



1. Zdjęcie portretowe mjr. Tadeusza Bobrowskiego, lata trzydzieste. Czytelny jest górny rząd baretok odznaczeń państwowych – Krzyża Niepodległości, Orderu Odrodzenia Polski i (częściowo) Krzyża Walecznych. Być może, w tym rzędzie znajdowała się również (poza kadrem) baretka Złotego Krzyża Zasługi. Prawdopodobnie retusz zdjęcia zniekształcił dolny rząd, gdzie powinny znajdować się baretki: Medalu Pamiątkowego za Wojnę 1918-1921, Medalu Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości i Medalu Trzeciego Maja (źródło: „Fotograf Polski”, 1936, nr 2, autor: M.D.).



2. Dom własny rodziny Bobrowskich na warszawskim Żoliborzu, przy ul. Stefana Czarnieckiego 31. Wzniesiony w pierwszym okresie działalności spółdzielni, która w miarę rozwoju finansowego i organizacyjnego odstąpiła od zabudowy szeregowej na rzecz wolnostojących willi (fot. Sz. Kucharski, 2016).



3. Grób rodzinny Bobrowskich na warszawskim Cmentarzu Wojskowym, w kwaterze A5 (legionowej). Nagrobek składa się z prostej, kamiennej płyty z trzema tablicami. Stojący u wierzchołka krzyż jest elementem mogiły, leżącej w następnym rzędzie (fot. Sz. Kucharski, 2016).



4. Tablica nagrobkowa mjr. Bobrowskiego i jego żony. Pozostałe dwie upamiętniają ich córkę, wnuka i – symbolicznie – zięcia (fot. Sz. Kucharski, 2016)..